

Over PTA's voor de praktijkgerichte programma's havo

SLO, 15 september 2022

Dit document gaat over het PTA voor de praktijkgerichte programma's in het havo. In deze handreiking geven we eerst achtergrondinformatie over de praktijkgerichte programma's, daarna staan we stil bij de eisen waaraan PTA's moeten voldoen. In de twee hoofdstukken die daarna volgen schetsen we de opbouw en de uitgangspunten van de praktijkgerichte programma's en geven we suggesties deze te vertalen naar het PTA voor een praktijkgericht programma. In de bijlage staan twee - deels - ingevulde PTA's.

Achtergrondinformatie

De praktijkgerichte programma's (pgp) in het havo hebben als doel leerlingen beter voor te bereiden op de keuze voor het vervolgonderwijs en de aansluiting naar het hbo te verbeteren. Voor het havo zijn er op dit moment twee praktijkgerichte programma's in concept gereed: pgp-Maatschappij en pgp-Technologie¹. Deze kunnen als keuzevak door scholen aangeboden worden. Het praktijkgerichte programma wordt in leerjaar 4 en/of 5 afgesloten met een schoolexamen. Dat betekent dat de school hiervoor een Programma van Toetsing en Afsluiting (PTA) maakt en dat jaarlijks vóór 1 oktober verstrekt aan de inspectie en aan leerlingen en ouders/verzorgers. Het PTA is een document waarmee duidelijk wordt wát getoetst wordt, in welke vorm getoetst wordt en hoe leerlingen zich voor kunnen bereiden.

De afsluiting en beoordeling van het praktijkgerichte programma is onderdeel van de slaag/zakregeling. Bij de 'kleine variant' (120 SLU) maakt het cijfer deel uit van het combinatiecijfer. Het combinatiecijfer is het gemiddelde cijfer van de vakken Maatschappijleer, CKV, het profielwerkstuk en de vakken die door het bevoegd gezag mogen worden toegevoegd (EBVO artikel 50 lid 2). Deze worden aangemerkt als het cijfer van een (1) vak. Alle cijfers tellen even zwaar mee. Het gemiddelde wordt afgerond tot een heel cijfer. Dat wordt het combinatiecijfer genoemd. Voor geen van de vakken van het combinatiecijfer mag je lager dan een 4 halen. Dat geldt dus ook voor deze 'kleine variant'. Het combinatiecijfer zelf mag ook niet lager zijn dan een 4.

De 'grote variant' (320 -360 SLU) van het praktijkgerichte programma² is nog in ontwikkeling. Dit wordt naar verwachting vanaf 2026 een volwaardig keuzevak in het profielkeuze- of vrije deel en telt dan mee in de slaag/zakregeling.

¹ [Link naar ontwikkelingen van praktijkgerichte programma's voor het havo in de kleine variant](#)

² [Link naar ontwikkelingen van praktijkgerichte programma's voor het havo in de grote variant](#)

Een school die de keuze maakt het schoolexamen in leerjaar 4 af te sluiten moet zich realiseren dat de praktijkgerichte programma's zijn ontwikkeld met een bepaalde studielast voor ogen. Dit is 120 studielastuur voor de kleine variant en 320 tot 360 studielastuur voor de grote variant. Afsluiting in leerjaar 4 betekent dat de school in één leerjaar voldoende ruimte in het onderwijsprogramma moet kunnen maken om het hele examenprogramma te realiseren. Let op: 120 studielastuur betekent niet dat er verplicht 120 uur onderwijstijd moet worden gegeven. Het is een indicatie van hoeveel tijd een leerling kwijt is met het behalen van dit vak.

Er kunnen éénjarige of tweejarige PTA's gemaakt worden. Ook wanneer de school werkt met een tweejarig PTA moet de eindverantwoordelijke van de school dit PTA voor 1 oktober indienen bij de inspectie. Als het PTA alleen voor leerjaar 4 is ingediend moet duidelijk zijn hoe het cijfer behaald aan eind van leerjaar 4 meeweegt in het eindcijfer van het schoolexamen eind leerjaar 5.

De wettelijke eisen

De wettelijke eisen voor het PTA zijn geregeld in het [Eindexamenbesluit VO](#)³. De eindverantwoordelijke van de school stelt jaarlijks vóór 1 oktober het PTA voor het desbetreffende schooljaar vast en verstrekt dit aan de inspectie én de leerlingen. Het PTA bevat in elk geval:

1. duidelijk en herleidbaar welke toetsen bijdragen aan de afsluiting van de (sub)domeinen van het examenprogramma die verplicht in het SE moeten worden afgenomen; *Wat moet leerlingen kennen en kunnen?*
2. de inhoud van de praktische opdrachten of toetsen. *Wat kunnen leerlingen inhoudelijk verwachten?*
3. de vorm waarin de praktische opdrachten of toetsen plaatsvinden. *Wat kunnen leerlingen qua vorm verwachten?*
4. het tijdvak (periode) waarbinnen de praktische opdrachten of toetsen plaatsvinden. *Wanneer wordt de toets afgenomen?*
5. de tijdsduur van de praktische opdrachten of toetsen. *Hoeveel tijd krijgen leerlingen?*
6. de herkansingsmogelijkheden en het tijdvak (periode) waarbinnen de herkansing mogelijk is. *Hoe en wanneer kunnen leerlingen herkansen?*
7. de wegingsfactoren van de praktische opdrachten of toetsen van het schoolexamen. *Hoe zwaar weegt de opdracht mee in het eindcijfer voor het pgp?*
8. de wijze waarop het *eindcijfer* voor het SE tot stand komt. De behaalde resultaten van de verschillende opdrachten en toetsen vormen samen het eindcijfer.

Het PTA van het praktijkgerichte programma toetst de inhoud van het examenprogramma op 'eindniveau'. Deze toetsen zijn bedoeld om de

³ Uitgaande van het gewijzigde [Eindexamenbesluit](#) (met als ingangsdatum 1 augustus '21), artikel 31.

(sub)domeinen formeel 'af te sluiten'. Dit wordt gedaan door een beperkt aantal summatieve opdrachten of toetsen. Het praktijkgerichte programma is handelingsgericht geschreven, leerlingen leren door 'doen'. Het ligt voor de hand dat het PTA zal bestaan uit voornamelijk praktische toetsen. Een toets moet wel zo 'valide' mogelijk zijn; het toetst de vaardigheden die je wilt/moet toetsen. Ook moet de toets zoveel mogelijk 'betrouwbaar' zijn; het cijfer is zo min mogelijk afhankelijk van (irrelevante) omstandigheden als een andere docent die het beoordeeld. Alle toetsen of opdrachten die meetellen bij het bepalen van het eindcijfer moeten in het PTA opgenomen zijn. Scholen mogen ook schooleigen doelen toetsen in het schoolexamen, en daarmee aan het PTA toevoegen. Tussentijdse (formatieve) voortgangs- en diagnostische toetsen, huiswerkopdrachten, beoordeling van aanwezigheid, te laat komen etc. horen niet in een PTA.

De opbouw en uitgangspunten van het praktijkgerichte programma

In het praktijkgerichte programma werken leerlingen voor externe opdrachtgevers aan praktische en realistische opdrachten. Ze doen dat in de context van een bepaald werkveld. De opdrachten kunnen binnen en buiten school plaatsvinden. Tijdens de opdrachten ontwikkelen leerlingen (algemene) praktijkgerichte vaardigheden (zoals samenwerken, communiceren en analytisch en kritisch denken) en meer specifieke kennis en vaardigheden, passend bij het karakter van het praktijkgerichte programma. Waar mogelijk worden de opdrachten gelinkt aan mondiale vraagstukken. Denk daarbij aan thema's als technologische ontwikkelingen of duurzaamheid. Omdat bij alle praktische en realistische opdrachten er betrokkenheid is van externen maken leerlingen kennis met beroepscontexten in werkvelden, om bewuster te kunnen kiezen voor een opleidingsrichting. Daarnaast kunnen leerlingen op deze manier ervaren waar ze goed in zijn, komen ze erachter wat belangrijk voor hen is en bouwen ze een eerste netwerk op. LOB maakt dan ook een belangrijk onderdeel uit van de praktijkgerichte examenprogramma's.

Het praktijkgerichte programma bestaat uit 6 domeinen:

1. Domein A: Praktijkgerichte vaardigheden
2. Domein B: Werken aan praktische en realistische opdrachten
3. Domein C: Loopbaanontwikkeling
4. Domein D: Werkvelden
5. Domein E: Programmaspecifieke kennis en vaardigheden
6. Domein F: Vraagstukken

Alle domeinen zijn uitgewerkt in subdomeinen bestaande uit doelzinnen en onderliggende uitwerkingen ('het gaat hierbij om'). De uitwerking onder de doelzin beschrijft wat leerlingen minimaal moeten kennen en kunnen. Deze uitwerking kan soms vrij gedetailleerd zijn. Het is daarmee niet de bedoeling dat

alle uitwerkingen in het PTA worden beschreven, wel dienen ze in het onderwijsprogramma te worden behandeld.

Onder de uitwerking staan voorbeeldmatige concretisering (‘te denken valt aan’). Deze toelichting zal uiteindelijk niet wettelijk worden vastgelegd in het examenprogramma, en zijn niet verplicht. Wel worden ze opgenomen in de [SLO-handreiking](#).

Scholen geven hun onderwijsprogramma vorm met onder andere opdrachten van externe opdrachtgevers. Alle zes domeinen, onderliggende subdomeinen en uitwerkingen moeten in het onderwijsprogramma aan de orde komen.

domein	A. Praktijkgerichte vaardigheden	
subdomein	A1	Communiceren
	Doelzin	De leerling communiceert doelgericht en begrijpelijk om informatie uit te wisselen en gedachten, gevoelens en ervaringen uit te drukken.
uitwerking	Uitwerking	Het gaat hierbij om: - de Nederlandse taal mondeling en schriftelijk functioneel gebruiken; - beeldtaal interpreteren; - non-verbale communicatie interpreteren en daarmee omgaan; - presenteren van zichzelf en het eigen werk.

Opbouw examenprogramma in domeinen, subdomeinen en uitwerkingen.

De domeinen van het praktijkgerichte examenprogramma zijn – nog veel meer dan andere vakken – in samenhang opgesteld. Dat betekent dat leerlingen in de context van de werkvelden (D) kunnen laten zien dat zij praktische en realistische opdrachten van en voor opdrachtgevers kunnen uitvoeren (B) en daarbij praktijkgerichte- en programmaspecifieke kennis en vaardigheden (A en E) kunnen toepassen. Waar mogelijk wordt de relatie gelegd met actuele vraagstukken ‘duurzaamheid, technologie, gezondheid en globalisering’ (F). Daarnaast zijn leerlingen in staat te reflecteren op ervaringen en deze te gebruiken bij het maken van keuzes in de loopbaanontwikkeling (C).

Van examenprogramma naar PTA

Het is aan de school de kaders uit het Eindexamenbesluit en de inhoud van de examenprogramma’s te vertalen naar een onderwijsprogramma een schoolexamen en een PTA. Om scholen hierbij te ondersteunen geven we per domein enkele suggesties en aanbevelingen. Omdat leerlingen altijd werken aan praktische en realistische opdrachten in een context, starten we met de toelichting op domein D, de werkvelden. Vervolgens gevolgd door domein B (werken aan praktische en realistische opdrachten) en daarna de overige domeinen.

Domein D. Werkvelden

Werkvelden vormen de context voor het uitvoeren van praktische en realistische opdrachten. In de examenprogramma’s is omschreven met hoeveel werkvelden

leerlingen minimaal in aanraking dienen te komen. Een werkveld is een onderdeel of branche van de arbeidsmarkt of samenleving.

- Neem in ieder geval het minimaal aantal werkvelden op in je PTA, zoals vermeld in het examenprogramma.
- *Besluit of de school het aanbod voor de leerling bepaalt, of dat leerlingen zelf uit werkvelden kunnen kiezen. In het PTA kan je dat op de volgende manier verwoorden: Je voert een praktische opdracht uit in het werkveld [x] of [x].*

Domein B. Werken aan praktische en realistische opdrachten

De leerling werkt doelgericht aan praktische en realistische opdrachten van externe opdrachtgevers. Dit is de essentie van het programma. In de praktijk zullen leerlingen waarschijnlijk aan meer dan één praktische en realistische opdracht werken. Dit ligt meestal in lijn met het aantal werkvelden waarmee leerlingen in aanraking moeten komen (D). In de praktische en realistische opdrachten die leerlingen uitvoeren ligt het voor de hand dat (sub)domeinen in samenhang getoetst worden. De (sub)domeinen uit het examenprogramma worden bij voorkeur niet meer dan één keer getoetst, omdat het een afsluiting betreft en om toetsdrukke bij leerlingen en leraren te voorkomen. Bij sommige (sub)domeinen is dit echter niet te voorkomen.

- Geef bij de opdracht de titels weer van de (sub)domeinen. Bijvoorbeeld bij opdracht [X] 'domein A: Praktijkgerichte vaardigheden' of 'subdomein B1: Praktische en realistische opdrachten'. Als er bij een subdomein geen titel staat, volstaat de 'code' (zoals bijvoorbeeld 'E3') met een samenvatting van de formulering van de uitwerking ter verheldering voor de leerling (zie ook het voorbeeld PTA op blz. 8 en 9).
- Als er van één domein enkele subdomeinen wél, en andere niet worden getoetst, dan wordt dat ook aangegeven in het PTA. Bijvoorbeeld: 'met opdracht [X] werken leerlingen in werkveld II en worden subdomeinen uit domein A en B in combinatie met de volgende subdomeinen uit E1 en E2 getoetst [vat de uitwerking samen]'.

Domein A. Praktijkgerichte vaardigheden

De praktijkgerichte vaardigheden zoals samenwerken, communiceren en analytisch en kritisch denken, krijgen hun betekenis in de context van een praktische en realistische opdracht uitgevoerd in een werkveld.

- Het is mogelijk in het PTA accenten te leggen in de verschillende opdrachten. Bepaal welke praktijkgerichte vaardigheden in de opdracht expliciet getoetst worden. Als communiceren (A1) belangrijk is in een bepaalde opdracht omdat de leerling veel contact zal hebben met de opdrachtgever, maak die link dan expliciet.
- Wanneer bepaalde subdomeinen van domein A in alle opdrachten of toetsen aan de orde komen, volstaat een algemene zin. Bijvoorbeeld 'Bij de beoordeling van de PTA-toetsen worden altijd de subdomeinen [...] uit domein A van het examenprogramma meegenomen.' (zie voorbeeld PTA)

- Wanneer bij één bepaalde opdracht alle praktijkgerichte vaardigheden worden beoordeeld, overweeg dan de toevoeging: 'alle vaardigheden uit domein A: praktijkgerichte vaardigheden'.
- *Bepaal hoe en welke praktijkgerichte vaardigheden bij welke opdracht getoetst worden en hoe de beoordeling vorm krijgt. Welke accenten leg je waar en waarom?*

Domein E. Programma specifieke kennis en vaardigheden

Elk programma heeft programmaspecifieke kennis en vaardigheden die in de context van de praktische en realistische opdrachten en werkvelden uitgevoerd worden.

- In het geval dat bepaalde subdomeinen van domein E in alle opdrachten of toetsen terug komen overweeg dan een meer algemene zin, bijvoorbeeld: 'Bij de beoordeling van de PTA-opdrachten/toetsen worden altijd de subdomeinen [...] uit onderdeel E van het examenprogramma meegewogen.'
- *Bepaal welke subdomeinen uit domein E met welke opdracht of toets worden afgesloten en geef dit herleidbaar aan in het PTA.*
- *Bepaal of sommige subdomeinen uit domein E op andere wijze dan in praktische en realistische opdrachten getoetst moeten worden en geef dat aan in het PTA. Denk dan aan een ander soort 'praktische' opdracht op school (bijvoorbeeld een posterpresentatie, film, ontwerp, werkstuk of PowerPoint presentatie).*

Domein C. Loopbaanontwikkeling

De praktische en realistische opdrachten in de verschillende werkvelden bieden leerlingen de gelegenheid ervaringen en inzichten te verzamelen voor de eigen loopbaanontwikkeling. LOB is op een natuurlijke wijze in het praktijkgerichte programma verweven en dient in het PTA geëxpliciteerd te worden.

- Bepaal of een apart PTA voor LOB beter past bij de visie van de school. Als dit het geval is, verwijst dan in het PTA van het praktijkgericht programma naar het PTA voor LOB en andersom. Daarnaast kan in het LOB-PTA ook een relatie met andere vakken gelegd worden.
- Overweeg of het nodig is aparte LOB opdrachten op te nemen in het PTA, of dat de doelen in de huidige praktische opdrachten kunnen worden verwerkt.
- Maak in het PTA duidelijk hoe de opdrachten of toetsen gekoppeld zijn aan het domein LOB (C). Zie het voorbeeld PTA op blz. 8 en 9.
- *Besprek hoe LOB zichtbaar wordt in het schoolexamen én het PTA en hoe leerlingen hun loopbaanontwikkeling inzichtelijk maken.*

Domein F. Vraagstukken

De praktische en realistische opdrachten in de verschillende werkvelden bieden leerlingen de gelegenheid aan de slag te gaan met vraagstukken over mondiale

thema's. In de toelichting van het domein zijn in het examenprogramma programmaspecifieke voorbeelden gegeven.

- *Bepaal welke vraagstukken uit domein F bij welke opdrachten of toetsen worden afgesloten en geef dit herleidbaar aan in het PTA.*

Samenvattend

- Het examenprogramma voor de praktijkgerichte programma's is opgebouwd uit domeinen, subdomeinen en uitwerkingen.
- Het PTA is een document waarmee voor leerlingen en ouders/verzorgers duidelijk wordt wát getoetst wordt, in welke vorm getoetst wordt en hoe leerlingen zich voor kunnen bereiden.
- Het PTA dient te voldoen aan de wettelijke eisen die zijn geregeld in het [Eindexamenbesluit VO](#)⁴.
- Een leerling moet alles leren en dus aangeboden krijgen. Alle (sub)domeinen moeten aan de orde komen in het PTA, maar niet op het niveau van de uitwerkingen.
- De subdomeinen uit het examenprogramma worden bij voorkeur niet meer dan één keer summatief getoetst. Dit omdat het een afsluiting betreft en om toetsdrukke bij leerlingen en leraren te voorkomen.
- In een praktische opdracht of toets zullen in de regel subdomeinen in samenhang getoetst worden.
- Het examenprogramma beschrijft wat leerlingen minimaal moeten kennen en kunnen. Het staat de scholen vrij schooleigen doelen te toetsen in het schoolexamen. Als dat het geval is dan moet het in het PTA opgenomen zijn.

Het format voor het PTA is een keuze van de school, mits daarbij aan alle verplichte onderdelen zoals bepaald in het Eindexamenbesluit, wordt voldaan. Bijgevoegd twee voorbeeld-PTA's.

⁴ Uitgaande van het gewijzigde [Eindexamenbesluit](#) (met als ingangsdatum 1 augustus '21), artikel 31.

FORMAT PTA (naam pgg) leerjaar (een voorbeeld)							
Periode en code	EXAMENPROGRAMMA*			Inhoud schoolexamen	Toetsvorm en -duur	Herkansing**	Weging
<i>Wanneer vindt de opdracht/toets plaats?</i>	werken aan praktische en realistische opdrachten en vraagstukken (B en F) <i>Wat moet je kennen en kunnen?</i>	<i>Welke kennis en vaardigheden (A en E) worden binnen deze opdracht beoordeeld?</i>	Werkvelden (D) <i>In de context van welke werkvelden laat je zien wat je kan en weet?</i>	<i>Hoe kan je je voorbereiden op de opdracht/toets (welke opdrachten/projecten ga je doen)?</i>	<i>Met welk type opdracht/toets laat je zien wat je kan?</i>	<i>Wel of niet herkansbaar?</i>	<i>Hoe weegt deze toets mee?</i>
	Je kunt: - doelgericht werken aan praktische en realistische opdrachten van externe opdrachtgevers. - communiceren met deze opdrachtgevers bij het uitvoeren, bijstellen en afronden van praktische en realistische opdrachten. - Je houdt rekening met de context van deze opdrachtgevers bij het werken aan de opdrachten. (B); - hierbij – waar mogelijk - de mondiale thema's globalisering, duurzaamheid, technologie en gezondheid onderzoeken. (F)						
	Programma specifieke kennis en vaardigheden die apart getoetst worden (E):		In relatie tot welk werkveld (D)?	Inhoud schoolexamen	Toetsvorm en -duur	Herkansing?	Weging
Berekening cijfer schoolexamen: gewogen gemiddelde toetsen = eindcijfer SE							

* 'Bij de beoordeling van de PTA-opdrachten/toetsen worden altijd de eindtermen <..> uit onderdeel <..> van het examenprogramma meegewogen.' In de context van (bijvoorbeeld) minimaal 4 werkvelden laat de leerling zien wat hij kan en weet (domein D examenprogramma). Elke opdracht bevat een LOB component en draagt daarbij bij aan de opbouw van het loopbaandossier van de leerling. De LOB doelen worden verantwoord in het LOB-PTA van de school (domein C examenprogramma)⁴. ** In overleg met de docent wordt bepaald op welke wijze welke onderdelen van de opdracht kunnen worden herkanst (NB. deze bepaling kan ook onderdeel zijn van het algemene PTA deel of het examenreglement).

⁴ Voorbeeldmatig geformuleerd, afhankelijk van de keus van de school rond de schoolexaminering van LOB.

PTA pgp-Maatschappij 4 en 5 havo (een deels ingevuld voorbeeld)

Periode en code	EXAMENPROGRAMMA*			Inhoud schoolexamen	Toetsvorm en -duur	Herken-sing	Weging
Wanneer vindt de toets plaats?	werken aan praktische en realistische opdrachten en vraagstukken (B en F) Wat moet je kennen en kunnen?	Welke kennis en vaardigheden (A en E) worden binnen deze opdracht beoordeeld?	In de context van welke werkvelden (D) laat je zien wat je kan en weet?	Hoe kan je je voorbereiden op de toets (welke opdrachten/projecten ga je doen)?	Met welk type toets/opdracht laat je zien wat je kan?	Wel of niet herkansbaar?	Hoe weegt deze toets mee?
Periode 3 (leerjaar 4)	Je kunt: - doelgericht werken aan praktische en realistische opdrachten van externe opdrachtgevers (B) - communiceren met deze opdrachtgevers bij het uitvoeren, bijstellen en afronden van praktische en realistische opdrachten (B)	A1. Communiceren A2. Rekenvaardigheden A3. Samenwerken A7. Creatief denken en handelen E1. Diensten, producten of processen E3. Experts betrekken	D. Gezondheidszorg	Opdracht: Maak een plan van aanpak voor de ontwikkeling en realisatie van een zintuigentuin in opdracht van een grote gemeente en betrek experts.	Presentatie van ontwerp en begroting SE week 1	nee	2
...	- rekening houden met de context van deze opdrachtgevers bij het werken aan de opdrachten (B)	...	D. werkveld 2	toets 2	...	...	...
...	Waar mogelijk twee van de vier thema's globalisering, duurzaamheid, technologie en gezondheid onderzoeken. (F)		D. werkveld 3	toets 3	...	...	...
Periode 6 (leerjaar 5)		E1. Diensten, producten of processen E2. Onderzoek, analyse en advies	D. werkveld naar keuze	Opdracht door de leerling nader te bepalen binnen en samen met een bedrijf/instelling naar keuze waarbij de leerling een onderzoek verricht en de vereiste programma specifieke kennis en vaardigheden kan toepassen.	<u>Meesterproef</u> SE week 6	ja	3
Berekening cijfer schoolexamen: gewogen gemiddelde toetsen = eindcijfer SE pgp-M							
* Elke opdracht bevat een LOB component en draagt daarbij bij aan de opbouw van het loopbaandossier van de leerling. De LOB doelen worden verantwoord in het LOB-PTA van de school (domein C examenprogramma).							
** In overleg met de docent wordt bepaald op welke wijze welke onderdelen van de herkansbare opdracht kunnen worden herkanst.							

